

Balcanismul și postmodernismul – frați de cruce

A fost o vreme când dezbaterile despre balcanism erau fashionable. Așa s-au scris câteva cărți interesante pe subiect. Mai apoi, exaltarea pentru tot ce vine din Occident a împins într-o periferie tot ce ținea de acest domeniu. Balcanic a ajuns din nou să fie echivalat în conștiința generală cu haotic, grosolan și leneș.

În *Ineditul prozei postmoderne în Balcani**, Maria Alexe redescoperă farmecul, dar mai ales implicațiile psihologice ale balcanismului. Deși titlul indică o cercetare specializată, restrictivă, în compoziția cărții intră tot felul de ingrediente, ceea ce o transformă într-un studiu al mentalității balcanice. Primele trei capitole ale volumului sunt într-adevăr centrate pe *filosofia compoziției* și pe devenirea romanului, cu referințe teoretice complexe. Tot timpul se caută, însă, un *nisus formativus* al mentalității peninsulare.

Prima întrebare spinoasă este dacă există o proză balcanică. Cum adică să nu existe, ne burzuluim noi, până când să ne dăm seama că este vorba despre o proză gândită exclusiv balcanic. Observația interesantă a autoarei este că așa-zisul haos balcanic vine ca o mănășă descentralizării și pluricentralismului predicate de postmodernism. De unde afirmația că există nu numai un roman balcanic, dar chiar un roman balcanic postmodern mai autentic, în acest sens, decât romanul occidental european. În sprijinul dreptului de cetățenie a romanului balcanic se aduce aserțiunea lui Wellek și Warren, conform căreia ar exista o literatură slavă fundamentată pe fondul folcloric comun națiunilor din zonă. „Viziunea unitară asupra literaturii din țările balcanice”, derivată din apropierea unui „spațiu cultural unitar”, contrazice imaginea Balcanilor ca un butoi de pulbere, la fel de bulversant ca Fâșia Gaza. De fapt, multe imperii mai vechi și mai noi au turnat praf de pușcă în acest butoi. Lucru pe care Mircea Cărtărescu îl ignoră în *Postmodernismul românesc*, când consideră că Balcanii încă trăiesc în paradisiaca „vârstă de aur”, inocentă și mitică, în afara fanatismului religios și politic – o zonă a înțelepciunii nastratinești. Interpretarea aceasta se reflectă asupra literaturii cărtăresciene, care proiectează realitatea într-o dimensiune magică, mitologizată și hiperculturalizată, deci artificială, așa cum evidențiază și autoarea: „Pentru scriitorul român, zona balcanică nu este un loc al confruntărilor istorice dintre creștini și otomani, ci un spațiu mitic, generator de legende”.

Bizantinismul perpetuu

Să vedem cum poate postmodernitatea să reprezinte „o șansă pentru literatura balcanică”. Spiritul ludic și lichefierea canonului ar fi pe inima literaturii din această parte a lumii „în care tragicul este adesea ascuns de măști și atitudini ludice”. Cred că trebuie clar precizată distincția între literaturile scrise în Balcani *înainte și după* căderea Cortinei de fier. Pentru că în timpul dictaturilor comuniste mai toți scriitorii din arealul respectiv trebuia să recurgă la aluzie și evazionism, dacă nu doreau ca operele lor să rămână în sertare, ca samizdate.

Ciudat este că în postcomunism, pe care încă îl trăim, fostele metode de driblare a cenzurii au devenit metehne. Se conservă astfel un bizantinism funciar ce încurajează spirala, sofisticăria, retorica și mozaicarea. În special tehnica mozaicului răspunde bine la strategiile estetice ale postmodernismului.

Remarcă bine cercetătoarea obtuzitatea lui Milan Kundera – scriitor bizantin și el, în fond – când supravaluează modelul formator al marilor romancieri europeni în evoluția prozatorilor balcanici, diminuând importanța tradiției povestitorilor orientali, cu tot ce înseamnă structuri folclorice. Un cercetător ca Tomașevschi identificase de câteva decenii importanța scrierilor apocrife și a cărților populare în manifestările epice din spațiul ortodox. Comuniștii, însă, obsedați de epurarea folclorului de ingredientele spiritualiste, „obscurantiste”, au ajuns în situația paradoxală de a susține un naționalism internaționalist, fără teme istoric și cultural. O situație mai curând aberantă decât paradoxală, căci, până la urmă, nici comuniștii nu erau decât niște pseudo-comuniști, în fapt oligarhi și teroriști. Literatura balcanică din timpul comunismului a validat cercetarea lui Wellek și Warren, în conformitate cu care literaturile cu specific național sunt dublate de o literatură generală, transfrontalieră. Maria Alexe încearcă să demonstreze persistența unui spirit balcanic în literaturile din sud-estul Europei, chiar în condițiile directivelor culturale trasate de aparatul comunist. În acest scop, ea călătorește la începuturile romanului românesc și observă că romanele foileton, de senzație și mister, ale secolului al XIX-lea, deși imitație după creațiile omonime franțuzești, sunt infuzate de mentalitatea balcanică; anume: „pitorescul, violența, lumea pestriță cu trăsături multietnice, dar și preluarea modelelor literaturii orale, interferența mitului”. Ca un făcut, nici Nicolae

Manolescu nu acceptă relevanța „surselor autohtone în maturizarea romanului românesc. De parcă scriitorii de pe meleagurile noastre ar fi fost crescuți/educați în Occident și apoi parașutați local, eventual în formație de *Desant* '83. Dar cu asemenea afirmații de ne-bun-simț se face vâlvă în jurul unui viitor personaj. Așa cum îmi spunea la un colocviu al criticilor Dan C. Mihăilescu: cine vrea să iasă în față nu mizează pe ironie, subtilitate și bun-simț. Nu! Pentru lansare e nevoie de agresivitate – prinzi adversarul și îl plachezi, ca la rugby. Noroc că nu mă interesează faima de critic literar și, deci, sunt liber de strategii gen „grămada cere vârf” în domeniul scrisului. Deși reparțizarea în doric, ionic și corintic nu-i aparține lui Manolescu, romanul balcanic ar putea fi subsumat categoriei corinticului, întrucât se bizuie pe alegorie, mit, parodie, satiră, elemente fanteziste și livrești. Maria Alexe remarcă și că, în pofida faptului că nu respinge abordarea narativă clasică, romanul cu pricina „utilizează adeseori principiul simultaneității ca modalitate de construcție”. Specific acestei sub-specii literare ar fi „acel tragism de profunzime specific Balcanilor”, cum ar fi de găsit, bunăoară, în *Amantul colivăresei* al lui Radu Aldulescu. La toate acestea se poate adăuga și componenta barocă, cu parodia și grotescul aferente, moștenire directă de la *Istoria ieroglifică*.

Canonul necanonical poeticității

Sondând cu cerbicie genetica romanului, autoarea ne aduce aminte de interesanta speculație a lui Roman Jakobson privitoare la relația dintre structura gramaticală a limbii literare și înclinația unor scriitori pentru un anumit gen literar. Astfel, engleza s-ar potrivi mai bine romanului decât româna, de exemplu, care favorizează expresia poetică. Accentul pus pe expresivitatea limbii este iarăși, în opinia mea, o trăsătură bizantină. Chiar și explozia de autoreferențialitate, venită în sprijinul autenticității operei, se integrează în literele românești în fascinația generală pentru poeticitatea limbajului. În acest sens, autoarea ne oferă un citat din Mircea Cărtărescu, care se imagina în adolescență „scriitorul total, hipergenial, demolatorul cosmosului pentru a-l înlocui cu o carte, coloana vertebrală a vieții mele”.

Cu alte cuvinte, deși romanul balcanic ar refuza „canonul, încadrarea strictă, imitarea valorilor estetice tradiționale, suveranitatea modelelor”, îi rămâne caracteristică literaturitatea. Și atunci, oare, din moment ce editurile au încurajat sistematic romanul poetizant, nu putem presupune că poetizantul se înscrie în canonul nostru post-caragialian?

Odată clarificată existența romanului balcanic, se stabilește și o tipologie a lui. Am avea, astfel, roman istoric, realist magic, al istoriei parodice, roman de aventuri și realist social. Conturarea acestei tipologii este întemeiată inclusiv pe comunicări științifice de la diverse conferințe. O asemenea poziție este cea de la Paris din 2002, a lui Sulejman Rushiti, director al unui teatru din Macedonia, care considera că mentalitatea balcanică este definită de istoria zonei, impregnată de suferință și de dorința locuitorilor de aici de a fi priviți favorabil de vestul Europei. Așa se explică predominarea romanului istoric, în care evocarea se împletește cu elemente magice, provenite din fondul folcloric originar. În descendența lui Mircea Muthu, autoarea observă că acest tip de roman istoric conține o narațiune „ce amintește de sinuozitățile poveștilor din Halima, cu scene pitorești populate de personaje diverse ce participă la o multitudine de evenimente”. Nici convenția evocării istorice nu este respectată, întrucât în romanele lui Pamuk, Kadare sau Silviu Angelescu „adeseori narațiunea suspendă cadrul evenimential, îl transpune într-un «illo tempore» incert, stagnant și cameleonic, traducând atitudinea polemică a autorului față de evenimentele recente”. Fără să fie constrânsă de tendință, proza aceasta este una de atitudine, chiar dacă prudentă, sinuoasă. În „Adevărul” din 19.09.2001, C.T. Popescu emitea o axiomă: „distanța față de real a textului literar crește sub dictatură și scade în democrație”. De la eliberarea romanului de esopic și alegoric, Maria Alexe trage o concluzie drastică: romanul a fost detronat de talk-show și de artificiile presei de tip tabloid. Bineînțeles că ea șarjează în stil jurnalistic, la rândul-i. Însă dacă ne amintim că M. Bahtin deriva romanul modern din cel antic grec – teorie tot mai des contestată – atunci ne amintim și de spectaculosul uneori facil al celui protoroman. Iată că *nihil nove sub sole*...

Memoria istoriei mai incitantă decât istoria

Și în cazul romanului istoric balcanic, marile narațiuni cad în derizoriu sau se lichefiază. Un citat exemplar este extras din *Obligado* al lui Constantin Țoiu: „...tot ceea ce vedeau ei acolo se făcuse scrum, scrum; istoria se baza pe cenușă, ăsta era aluatul ciudat al oricărei propășiri”. Regimul memoriei este și el trăit afectiv și existențial. Ni se transmite o istorie individuală, nu un discurs oficial. Exemplele vin de la Ștefan Bănuțescu, cu evocarea periferică și nostalgică a grandorii Bizanțului din *Cartea milionarului*, de la *Moarte la Bizanț* a Juliei Kristeva, în care confruntarea Occident-Orient este înregistrată sincron și diacronic.

Și, ca de fiecare dată, abia acum ar începe filtrarea substanței cărții. Pe care o veți face dumneavoastră, după pofta inimii. Un volum, așadar, curajos, plin de curiozități răspândite, vii, prea subțire însă pentru a reflecta spectaculos, prin citate, balcanismul romanelor discutate. Comentariul cercetătoarei înlocuiește prelevarea de mostre din organismul romanelor. Probabil din cauză că partea teoretică, introductivă, este masivă.

Cine știe, poate va exista o reeditare cândva, care să se constituie într-o adevărată istorie literară a romanului balcanic postmodern.

* Maria Alexe, *Ineditul prozei postmoderne în Balcani*, Timișoara, Editura Brumar, 2012.

